

Keel meie ümber ehk mida võib Eesti keelemaastik pakkuda sotsiolingvistile?

Anastassia Zabrodskaja
Tallinna Ülikooli teadur

Keel ümbritseb meid oma tekstuaalses vormis – kaupluste vaateakendel, siltidel, posteritel, liiklusmärkidel.

*Durk Gorter*¹

Kuidas mul tekkis huvi keelemaastiku vastu

Umbes kaks aastat tagasi osalesin Iirimaal Limericki ülikoolis toimunud XVI sotsiolingvistika sümposiumil. Täiesti juhuslikult avastasin enda jaoks tänapäeva sotsiolingvistika ühe viimase suuna – keelemaastiku (*linguistic landscape*). Võib julgelt väita, et sattusin lihtsalt õigel ajal õigesse kohta. Sümposiumi töötoas „Keelemaastik: mitmekeelsuse uurimuse areng” (*Linguistic Landscape: Advancing the Study of Multilingualism*), mille korraldaja oli selle ala tuntud asjatundja Durk Gorter (Fryske Academy), kogesin ka väikest äratundmisrõõmu: selgus, et kaks- ja mitmekeelsed pildid on köitnud keelekontaktide teoreetikute tähelepanu juba 1970. aastatest alates. Esimesteks tõsis- teks keelemaastiku uurijateks on R. Landry ja R.Y. Bourhis, kes ongi termini *linguistic landscape* ‘keelemaastik’ esmakasutajad. Nende järgi on keelemaastik liiklusmärkide, reklaamide, tänavasiltide, kohanimede jm avalike siltide keel, mis moodustab teatud ala maastiku, täpsemalt keelemaastiku.²

---

¹ D. Gorter, Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. – *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Ed. Durk Gorter. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters LTD, 2006, lk 1.

² R. Landry, R. Y. Bourhis, Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. – *Journal of Language and Social Psychology* 1997, nr 16 (1), lk 25.

Igas asulas elab mitmekeelse ja/või -kultuurilise taustaga inimesi. Kontaktiks ei pea erineva keele- või kultuuritaustaga inimesi olema väga palju, isegi nende füüsiline puudumine lähiümbruses ei välista mõju piirkonna keelemaastikule.

Tänapäeva linn on keelekontaktide loomulikke kohti. Avalike kohtade sildid osutavad sellele eriti veenvalt: keelemaastik annab teada, millise maailma kohaga on tegemist, kuidas konkreetset keeled ja tähestikud koos eksisteerivad ning kuidas neid on omavahel segatud.³ See on väga huvitav väljakutse sotsiolingvistile.

Mind ennast võlusid Kohtla-Järve vene-eesti kakskeelsed sildid ja kuulutused ning nende kordumatu keel juba kooli ajal. Valdavalt venekeelse Kohtla-Järve omapärase keelekasutusega sildid jm märgid avalikes kohtades on eesti ja vene keelt valdavate, mingil määral kakskeelsete inimeste omalooming.

Mäletan, kuidas eesti keele õpetaja Ilse Lipp andis meile iseseisva töö – leida vigase eesti keele kasutamise näiteid. Selleks tuli minna poodidesse, turule, raamatukokku jne. Ülesandega tegeldes leidsin poe, kus müüdi ehteid, kulda jms ning mille nimeks oli pandud „Juuvelipood”. Kahjuks polnud mul tollal digitaalset fotoaparaati ja väga väärtuslik pilt jäi jäädvustamata. Meenuvad ka pikad vaidlused klassikaaslastega, kuidas selline nimekasutus oleks võinud tekkida. Lõpuks leppisime seletusega, et liitsõna esimene osa *juuveli* on sõnade *juubel* ja *juveel* hübriidvorm. Võib-olla tahtis poeomanik just niisugusel viisil näidata, et iga mees leiab sellest poest oma naise juubeliks ilusa juveeltoote. Eesti keele õpetaja lõpetas meie poleemika aga väga rangelt, öeldes: „Mis siin vaielda! See on ju vigane eesti keel”.

Tollest ajast hakkasin huvitavaid silte, kuulutusi, reklaame ja märke pildistama ning arhiivi koguma. Tasapisi sai mulle selgeks, et lähene mine „vigane ja kogu lugu” pole keeleuurija jaoks lahendus, sest paneb kõik, mis normist erinev, ühte patta. Peaks siiski meeles pidama, et igas keeles leidub „võõraid” mõjutusi, mis on tundunud kunagi heal juhul uudsete, halvemal juhul täiesti vastuvõetamatutena, kuid muutunud aja jooksul siiski tavaliseks ja isegi normiks.

Mitmekeelseid inimesi elab maailmas hoopis rohkem kui ükskeelseid. Väidetakse, et oma igapäevaelus kasutab rohkem kui üht keelt üle 70% maailma elanikkonnast. Ometi lähtuvad paljud keeleteadlased

³ P. Backhaus, *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters LTD, 2007.

mitmekeelsuse uurimisel ikka veel ükskeelsusest (*monolingual bias*), pidades viimast tavaliseks. Sellist lähenemist on ka kritiseeritud.⁴ Kultuuride ja keelte paljususest ei tohiks konfliktide ja vihkamise allikat saada. Tahame või mitte, keeles ja kultuuris toimub alati hübridiseerumine, mis ei tähenda omakorda mõne keele ja/või kultuuri hääbumist, vaid hoopis uute keelte ja/või kultuuride teket.

2007. aasta kevadel Ida-Virumaal käies ja Narva Kolledžis loenguid pidades imetlesin sealseid kakskeelseid silte ja poereklaame. Püüdsin ka oma üliõpilastes huvi äratada selle põneva ilmingu vastu.

Pärast ühte loengut näitas Sillamäel elanud üliõpilane mulle pilti (vt foto 1), kus sildil oli sõna *alkohol* kirjutatud kahe o-ga – *alkohool*. Vahest teadis poeomanik, et omadussõna alkohoolne kirjutatakse kahe o-ga. Ta võis oletada, et ka nimisõnas peab o kirjutama samamoodi. Vene keele mõju puudub, sest vene keeles kirjutatakse sõna *алкоголь* kolmanda (rõhulise) silbi o ühekordselt. Tegu võib olla ka nn hüperkorrektsusega, sest eesti keeles kirjutatakse paljudes võõrsõnades rõhulise silbi täishäälik kahekordselt. Algaja keeleõppija ei pruugi eristada sõnu rõhuga esisilbil (telefon, alkohol) nendest, kus on rõhk mujal ja kus vokaal kirjutatakse kahekordselt (probleem, aksioom).

Foto 1.

Sedalaadi näide on pigem erand. Loodan, et Oma Keele lugejatel ei teki ettekujutust, nagu oleks terve Ida-Virumaa keelelt vildakaid silte täis.

Ida-Virumaale lisaks leiab mujaltki Eestist väga huvitavat keelemaastiku materjali.

⁴ A. Backus, Mixed native languages: A challenge to the monolithic view of language. – *Topics in Language Disorders* 1999, nr 19/4, lk 11–22; R. Le Page, A. Tabouret-Keller, *Acts of Identities, Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Kakskeelsete siltide ortograafiast

Keelemaastiku kõrval võib rääkida mitmest uuemast sotsiolingvistika valdkonnast nagu kakskeelse reklaami sotsiolingvistika, ortograafia sotsiolingvistika, taju dialektoloogia, hübriididentiteedid, keelemaastik, kompromissortograafia.

Siltide etümoloogiat kirjeldades juhib Peter Backhaus lugeja tähelepanu termini „märk” tähendustele⁵:

1. Märk on objekt, omadus või sündmus, mille kohalolek osutab millegi muu võimalikule olemasolule või ilmnemisele (= semiootiline silt).
2. Märk on avalik teade, mis annab informatsiooni või instruksiooni kirjalikus või sümbolises vormis (= avalik silt).

Iga silt edastab ilmset ja peidetud informatsiooni. Kui hästi me sellega ümber käia oskame, sõltub ka erinevate keelte oskusest.

Philipp Angermeyer on uurinud, kuidas USA kakskeelsetes reklaamides segunevad vene ja inglise keel.⁶ Ta järeldas, et kakskeelse teksti autorid püüavad integreerida kahe keele vahendeid kas a) translitereerides ingliskeelseid ühikuid kirillitsasse ja venekeelseid komponente ladina tähestikku, b) kasutades mõlemat tähestikku ühe teksti piires või c) segades kaks tähestikku omavahel.

P. S. Angermeyeri väidet kinnitavad kolm järgmist näidet (eesti keeles ‘aktsepteerime/võtame vastu toidukaarte’):

- (1) We accept food stamps
МЫ ПРИНИМАЕМ ФУДСТЕМПЫ
- (2) МЫ ПРИНИМАЕМ
Food stamps
- (3) Мы принимаем
фудстемпы
и кредит карты

⁵ P. Backhaus, *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters LTD, 2007, lk 4–11.

⁶ P. S. Angermeyer, *Spelling bilingualism: Script choice in Russian American classified ads and signage*. – *Language in Society* 2005, nr 34 (4), lk 493–531.

Esimeses näites on ingliskeelne lause kirjutatud tavalises kirjas, venekeelne aga suurte tähtedega. Väljend *food stamps* 'toidukaardid' pole vene keelde tõlgitud (vene keeles *талоны на питание*). Ingliskeelne *we accept food stamps* on arusaadav ükskeelsele kõnelejale. Vene-inglise kakskeelsest lausest saab arvatavasti aru kas USA-s elav venelane või muu kõneleja, kes oskab mõlemat keelt.

Teine näide on ilmselgelt suunatud USA-s elavale venelasele. Spetsiifilist informatsiooni edastatakse ingliskeelse väljendiga *food stamps*.⁷

Kolmanda näite puhul võib esmapilgul tunduda, et tegu on puhtalt venekeelse lausega, tegelikult kasutatakse kirillitsasse translitereeritud ingliskeelseid sõnu – *фудстемпы* (*food stamps*) ja *кредит карты* (*credit cards*). Venemaa vene keeles vastavad neile *талоны на питание* ja *кредитные карты*. On tähelepanuväärne, et *фудстемп* on kokku kirjutatud. Võib-olla on kokkukirjutamise põhjuseks hääldus, samas ei ole kokku kirjutatud *кредит карты*.

P. S. Angermeyer on võtnud vaatluse alla kolm näidet, mis aga ei tähenda, et igapäevaelus ei kasutataks muid variante. Sarah Thomason juhib tähelepanu nn keeleloovusele (*language creativit*⁸). Seda ei saa pidada veaks, kõrvalekaldeks ega hälbeks. Ükski keelekontaktide teoreetik ei oska ennustada, kuidas kakskeelne kõneleja eri keeli suuliselt või kirjalikult võib kasutada.⁹

Väite näiteks sobib Sillamäe ühe poe silt *Butik* (vt foto 2). „*Butik*” on sündinud vene keele mõjul – tegu on vene sõna translitereerimisega eesti keelde. On teinegi võimalik seletus: kauplus on *boutique* selle sõna ülekantud tähenduses.

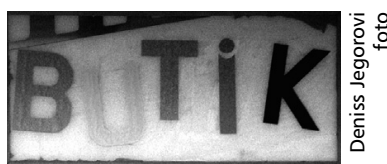

Foto 2.

⁷ P. S. Angermeyer, Spelling bilingualism: Script choice in Russian American classified ads and signage. – *Language in Society* 2005, nr 34 (4), lk 501-502.

⁸ S. G. Thomason, On mechanisms of interference. – *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen*. Eds. S. Eliasson, E. H. Jahr. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1997, lk 181–207; S. G. Thomason, On the unpredictability of contact effects. – *Estudios de Sociolinguística* 2000, nr 1.1, lk 173–182.

⁹ A. Zabrodskaja, Eestivene keel(evariant): kas samm segakoodi poole? – *Keel ja Kirjandus* 2006, nr 9, lk 736–750.

Võimalike vene ja inglise hübriidortograafia näidetena esitab P. S. Angermeyer sõna advokaat kasutamise võimalusi¹⁰. Neid illustreerib järgmine tabel:

Tähestik	Keel	
	vene	inglise
kirillitsa	АДВОКАТ	ЛЮЕР
ladina	ADVOKAT	LAWYER

P. S. Angermeyer tuvastas, et nimisõna *advokaat* kirjutusvariante on neli. Venekeelset sõna *адвокат* ja ingliskeelset *lawyer* kirjutatakse kirillitsas *адвокат* ja *люер*. Viimast kirjutatakse inglise hääldusepäraselt, lisades sõna lõppu helilise värihääliku -r, mis venepärastab hääldust. Venekeelne sõna *адвокат* translitereeritakse muutumatul kujul (*advokat*).

Soovitan P. S. Angermeyeri töid kindlasti lugeda, seda on võimalik teha ka Internetis: <http://homepages.nyu.edu/~psa208/philipp/KPACOTA.html>. Juba lingi sõnastus viitab sellele, et tegu on grafeemilise kahetähenduslikkusega. Lugeja leiab sõna *advokaat* veel ühe esinemisvariandi – *advokat*, kus ladina tähtedega kirjutatud vene sõnas *адвокат* esineb kirillitsa *д*.

Võib tunduda, et sellised hübriidkirjaviisid on omased ainult USA-le, immigrantide maale, mida kutsutaksegi *melting pot*'iks ehk sulatusahjuks. Seal seguneb kõik – keeled, kultuurid, kirjaviisid.

Järgmisena vaadake ühe Eestis lavastatud näidendi reklaami (vt foto 3).

Fjodor Dostojevski romaan „Sortsid” (uusimas tõlkes „Kurjad vaimud”) on eesti lugejaskonnale kindlasti tuttav. Miks puudub reklaamis pealkiri „Kurjad vaimud”? Sellele küsimustele võib pakkuda vähemalt neli vastust.

1. Hübriidvorm „Sortсид”, kus viimased tähed *u* ja *д* on kirjutatud kirillitsas, võib viidata sellele, et teose autor on venelane ja lavastaja Hendrik Toompere eestlane: kahe keele tähestiku segamine võib olla vene kirjaniku ja eesti lavastaja töö sümbolise ühendamise taotlus.

¹⁰ P. S. Angermeyer, Spelling bilingualism: Script choice in Russian American classified ads and signage. – *Language in Society* 2005, nr 34 (4), lk 499.

2. Sõnumiks võib olla seegi, et etendus on mõeldud nii eesti kui ka vene vaatajale: etenduse pealkirjas kasutatavad ladina ja kirillitsa tähed peavad etendust reklaamima mõlemat keelt rääkivatele inimestele.
3. Mõni teravam silmaga lugeja võib kirillitsa Д-s täheldada allapoole suunatud sarvekesi, mis tumedast reklaamplakatist jäävat sünget muljet veel rohkem süvendavad.
4. Lavastuse reklaamija on soovinud nipiga püüda vaatajate tähelepanu ja üritanud vaatajale meelde jääda; kiirustades ei loeta tänavareklaame eriti tähelepanelikult, keelesegu köidab aga kindlasti möödakäijate tähelepanu. Paljulubav reklaam kutsub kahtlemata esile soovi etendust vaatama minna.

Foto 3.

Kas vulgaarne üleskutse või meisterlikult ja läbimõeldult koostatud reklaam?

Teatrimaailm oskab oma eesmärged ellu viies kasutada keeli ja stereotüüpe väga osavalt. Plakat „MEES! TEE LAPSI!” ei jäta kedagi külmaks (vt foto 4). Viimasel ajal on palju räägitud negatiivsest iibest, kuid välja tulla taolise loosungiga!? Nii võisid reklaami vaadates mõelda vist paljud. Lugejate rahustamiseks mainitagu, et tegu pole mingi kampaaniaga, vaid hoopis NO99 etendusega „GEP”. Tõsi, suurte tähtedega kirjutatud hüüdlause „MEES! TEE LAPSI!” kätkeb lavastuse põhiideed.

Joone all on väiksemas kirjas „*Garjatsšije estonskije parni*”, eesti-keelne vaste „Kuumad eesti poisid”. Muidugi paneb see lugeja mui-gama. Vene keelt oskavatele inimestele torkab ka silma, et omadussõna *gorjatsšij* on kirjutatud vigaselt ja häälduspäraselt *garjatsšij*. Reklaam aga ei taotletagi õiget vene ortograafiat.

Venelaste „*Gorjatsšije estonskije parni*” pilkab eestlaste rahulikkust ja jahedat käitumismaneeri.

Võib oletada, et lõbusa reklaamiga tahetakse vaatajat mõtlema panna siiski ka kurvale teemale – eestlaste madalale iibele.

Foto 4.

Vanasõna kui kahe maailmapildi väljendaja

Keel ja kultuur on omavahel kahtlemata seotud. Fotod 5 ja 6 demonstreerivad seda väga arusaadaval moel. Tegu on pangareklaamiga. Eesti kliendil soovitatakse üheksa korda mõõta ja üks kord laenata, vene laenuvõtjal aga („*семь раз отмерь – один займи*”) seitse korda mõõta, kord laenata. Millest selline erinevus – üheksa ja seitse?

Eesti vanasõna käsib üheksa korda mõõta üks kord lõigata, vene vanasõna seevastu seitse korda mõõta ja üks kord lõigata (*семь раз отмерь – один отрежь*). Millest võib erinevus tingitud olla? Kas eestlased on oma otsustes aeglasemad ja venelased kiiremad? Kas venelastel pole vaja nii kaua mõelda? Või on eestlased põhjalikumad ja vastutustundlikumad ning kaaluvad enne laenu võtmist väga korralikult kõik läbi? Seitse ja üheksa on maagilised arvud nii vene kui ka eesti rahvapärimuses. Ei saa mainimata jätta, et nii eesti- kui venekeelsel reklaamplakatil on mõõdulint sama pikkusega – 9 cm.

Juba lapsepõlves omandab inimene teatud kindla sotsiokultuurilise käitumise ja keelekasutuse. Kultuuriskeemid ja -raamid kujunevad igapäevaste kogemuste kaudu, mis paratamatult erinevad kultuuriti. Ka mõlemal plakatil ilmneb eesti ja vene erinev kõnetamiskultuur: eesti plakat pöörduv kliendi poole sinatades, rõhutades sellega suhtluse loomulikkust; venekeelne plakat teietab viisakalt, väljendades sellega oma lugupidamist kliendi suhtes.

Foto 5.

Ilona Käske fotod

Foto 6.

Keelemaastik: uus lähenemine mitmekeelsuse uuringutele

Selle kirjutise eesmärk oli tutvustada võimalikke keelemaastiku uurimissuundi Eesti keelemaastiku näitel. Kindlasti vajab uus valdkond ka Eestis süstemaatilist uurimist ja nähtuste kaardistamist.

Kõige parem ja ülevaatlikum uurimistöo keelemaastiku alal on Peter Backhausi uhiuus raamat „*Linguistic Landscape*”, mis ilmus 2007. aasta kevadel. Uurimus tutvustab lugejale arvuka (mitte)ametlikult kaks- ja mitmekeelsete linnade keelemaastike kirjeldusi. Näiteks:

1. Brüssel, kus inglise keel domineerib elektroonikat pakkuvates kauplustes, prantsuse keel on soositud moe valdkonnas.
2. Montreal oma prantsusekeelse ida- ja ingliskeelse lääneosaga.
3. Jeruusalemm, mille läänepoolses linnaosas elavad juudid, idapoolses aga araablased.
4. Ljouwert (Madalmaade friisi piirkond) ja Donostia (Hispaania baski ala), kus kõrvuti eksisteerivad ametlikud vähemus- ja enamuskeeled.
5. Pariis ja Dakar kui mitmekeelsuse ilmekad näited.
6. Lira (Uganda), mille keelemaastikust ilmneb, et linnas räägitakse 40 põliskeelt.
7. Hongkong, Peking, Viin, Pariis ja Washington ning nende tänavasiltide võrdlev uurimus.

8. Rooma, kus kasvab inglise keele kasutamine siltidel jm märkidel.
9. Bangkok, kus elab 6–10 miljonit tailast ning mille keelemaastikku iseloomustab rohke tai-inglise koodisegu.
10. Ametlikult ükskeelne Tokyo on kirjaliku keelekontakti harvemaid kohti. Miks harvemaid? Sest jaapani keeles on neli murret, mis segunevad ja muutuvad Jaapani pealinna tänavail.

Keelemaastik kehastab tänapäeva mitmekeelset tegelikkust. Mitmekeelsed linnad ja riigid pole enam erandid, vastupidi, just ükskeelsete riikide ja linnade hulk on kahanemas. Riikide kultuurilised, sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised situatsioonid võivad üksteisest erineda, kuid keelemaastik mitmekeelsuse sümbolina on nähtav igal pool maailmas.

Tahaks loota, et nüüdsest käivad artikli lugejad ringi avatute silmadega. *Youtube*'is näeb huvitavat videot, mis ehk mõtted keelemaastike suunas liikuma paneb: <http://www.youtube.com/watch?v=PsrcVV7nsb8>.

Põnevast vaatamisest, fantaasialendu ja indu keelemaastiku uurimisel!

Soovitusi edasilugemiseks

Kahjuks ei ole siinkirjutaja teada Eestis ühtegi tõsist empiirilist uurimust, mida saaks täiendavaks lugemiseks soovitada. Nii piirdun tuntumate võõrkeelsete väljaannetega. Loodan, et see asjaolu ajendab teid Eesti keelemaastikku eesti keeles ja ka rahvusvahelisel tasemel uurima ja kirjeldama.

E. Ben-Rafael, E. Shohamy, M. H. Amara, N. Trumper-Hecht, *Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*. Tel Aviv: Tami Steinmetz Center for Peace Research, 2004.

L.-J. Calvet, *Des mots sur les murs: Une comparaison entre Paris et Dakar. – Des langues et des villes (Actes du colloque international à Dakar, du 15 au 17 décembre 1990)*. Ed. R. Chaudenson. Paris: Agence de coopération culturelle et technique, 1990, lk 73–83.

L.-J. Calvet, *Les voix de la ville: Introduction à la sociolinguistique urbaine*. Paris: Payot et Rivages, 1994.

D. Gorter (ed.), *International Journal of Multilingualism*, nr 3/1. A Special Issue on Linguistic Landscape, 2006.

D. Gorter (ed.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters LTD, 2006.

-
- J. L. Griffin**, The Presence of Written English on the Streets of Rome. – *English Today* 2004, nr 20/2, lk 3–7 ja 47.
- N. H. Itagi, S. K. Singh** (eds.), *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University, 2002.
- J. S. Lee**, Linguistic Constructions of Modernity: English Mixing in Korean Television Commercials. – *Language in Society* 2006, nr 35/1, lk 59–91.
- D. Monnier**, *Langue d'accueil et langue de service dans les comparses à Montréal*. Québec: Conseil de la langue française, 1989.
- M. Reh**, Multilingual writing: A Reader-oriented Typology – with Examples from Lira Municipality (Uganda). – *International Journal of the Sociology of Language* 2004, nr 170/1, lk 1–41.
- Y. Rosenbaum**, E. Nadel, R. L. Cooper, J. A. Fishman, English on Keren Kayemet Street. – *The Spread of English*. Eds. J. A. Fishman, R. L. Cooper, A.W. Conrad. Rowley, MA: Newbury House, 1977, lk 179–196.
- R. Scollon, S. W. Scollon**, *Discourses in Place: Language in the Material World*. London and New York: Routledge, 2003.
- B. Spolsky, R. L. Cooper**, *The Languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press, 1991.